

נייר עמדה אישי – תוצר לדוגמה

שאלון 22232

תשפ"ו

"גבולות האחריות: האם הסתמכות על הערכת המודיעין פוטרת את הדרג המדיני מאשמה במחדל 1973?"

אוהד ירון

תיאור הנושא/הסוגיה/הדילמה

סוגיית האחריות למחדל מלחמת יום הכיפורים מעמידה במרכז הדיון את המתח שבין הדרג המדיני לדרג הצבאי ואת גבולות האחריות של הנהגה במדינה דמוקרטית בעת משבר לאומי. אחת השאלות המרכזיות הנבחנות בהקשר זה היא האם הסתמכותם של מקבלי החלטות – ובראשם ראש הממשלה גולדה מאיר ושר הביטחון משה דיין על הערכות מודיעיניות שהתבררו כשגויות, פוטרת אותם מן האחריות לתוצאותיה הקשות של המלחמה. הדיון אינו מתמצה בשאלת הטעות המודיעינית כשלעצמה, אלא נוגע לעקרונות יסוד של אחריות שלטונית ומשמעותה של מנהיגות בעת קבלת החלטות גורליות.

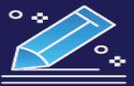
בהקשר זה בולט המושג "אחריות מיניסטריאלית" - עיקרון דמוקרטי שלפיו נבחר ציבור העומד בראש משרד ממשלתי נושא באחריות כוללת לכל המעשים והמחדלים המתרחשים בתחום סמכותו, גם אם הסתמך על עצת מומחים ואף אם לא היה מודע לכל פרט. מחדל 1973 חידד את הפער בין טענת הדרג המדיני כי פעל ב"סבירות" ובהתאם להערכות המקצועיות שעמדו בפניו, לבין הציפייה הציבורית לנשיאה באחריות פוליטית ומוסרית לתוצאות המדיניות והביטחוניות. הוויכוח הציבורי שהתפתח לאחר המלחמה, ובמיוחד סביב מסקנות ועדת אגרנט ותנועת המחאה בהובלת מוטי אשכנזי, המחיש כי שאלת האחריות אינה רק משפטית או מקצועית, אלא גם ערכית וציבורית. הדיון באחריות הדרג המדיני במלחמת יום הכיפורים ממשיך לשמש מקרה מבחן מרכזי להבנת יחסי צבא-ממשלה, גבולות הסמכות והחובה הדמוקרטית לשאת בתוצאות של קבלת החלטות. (אשכנזי; בר יוסף)

נגד/פרשנות ב'

לא ניתן להטיל את האשמה על הדרג המדיני (גולדה מאיר ומשה דיין), שכן הם פעלו באופן רציונלי וסביר בהתאם להערכות המקצועיות החד-משמעיות שסיפקו להם ראשי קהילת המודיעין. במשטר דמוקרטי, מקבלי החלטות תלויים במומחים לדבר, וכאשר "המעריך הלאומי" (אמ"ן) קובע בביטחון מוחלט כי לא צפויה מלחמה, החלטה מדינית לגיוס מילואים ולשיבוש המשק הייתה נחשבת לחסרת אחריות. הדרג המדיני היה שבויה בתפיסה (קונספציה) שגובשה על ידי אמ"ן, לפיה מצרים לא תצא למלחמה כל עוד אין לה מענה לעליונות האווירית של ישראל. מכיוון שראשי הצבא הציגו זאת כעובדה מוגמרת, הדרג המדיני לא יכול היה לנחש שהמציאות שונה. הכישלון הוא של אנשי המקצוע שלא זיהו את השינוי בחשיבה המצרית ואת

בעד/פרשנות א'

עמדתי היא כי הדרג המדיני, ובראשו ראש הממשלה גולדה מאיר ושר הביטחון משה דיין, נושא באחריות ישירה למחדל 1973, ואינו יכול להסתתר מאחורי הכישלון המודיעיני. הטלת האשמה על "הקונספציה" של אמ"ן בלבד היא צמצום של הבעיה לכדי תקלה טכנית-מקצועית, בעוד שהשורש היה עמוק הרבה יותר ונגע לקבלת ההחלטות האסטרטגיות. דיין וגולדה לא היו רק צרכנים פסיביים של מודיעין, אלא המעצבים של תפיסת הביטחון. כאשר שר ביטחון מכהן שנים ארוכות, ממנה את ראשי הצבא ומתווה מדיניות, עליו לשאת בתוצאות הכוללות של המלחמה, גם אם שגה בפרשנות המידע הספציפי. האחריות המיניסטריאלית מחייבת את המנהיג לאתגר את המומחים ולא לקבל את דבריהם כ"כזה ראה

וקדש", בייחוד כאשר מונחות על הכף החלטות הרות גורל.

הדרג המדיני אימץ במודע מדיניות שגרסה כי מצבה של ישראל מצוין וכי הערבים לא יעזו לתקוף, ולכן אין צורך ליזום מהלכים מדיניים. מדיניות זו היא שיצרה את המוטיבציה הערבית למלחמה והיא שהובילה לעיוורון מול הסימנים המעידים, מתוך רצון לשמר את המציאות הנוחה לישראל.

מקור מרכזי המבסס עמדה זו הוא מחקרו של יואב גלבר, "דיונים על הטיטאניק". גלבר טוען כי הניסיון לתלות את האשמה רק ב"קונספציה" שהתנפצה ב-6 באוקטובר הוא שגוי, שכן הקונספציה קרסה למעשה כבר באפריל-מאי 1973 (כוננות "כחול-לבן"), אך הדרג המדיני בחר להתעלם מכך. לפי המחקר, במאי 1973 הצטברו ידיעות על כוונות מלחמה מצריות וסוריות. הרמטכ"ל דדו התייחס לכך ברצינות ונקט צעדי כוננות ("כחול-לבן"), למרות שראש אמ"ן זעירא דבק בדעתו שהסבירות נמוכה. גלבר מדגיש כי באירועים אלו המוסד המדיני-ביטחוני של ישראל ידע שהערבים רציניים בכוונותיהם, אך לאחר שהמלחמה לא פרצה במאי, חזרה השאננות ביתר שאת. גלבר מראה כיצד שר הביטחון דיין היה שותף מלא להערכות המרגיעות באוגוסט 1973, בטענה ש"אנו מוצאים סימנים כאלה שהוא [סאדאת] אינו מתכוון מאשר שהוא כן מתכוון למלחמה". יתרה מכך, המקור מצטט את דיין בדיון במטכ"ל במאי 1973, שם הוא מודה כי מלחמה עלולה לפרוץ וכי "צריך לקחת בחשבון תוצאות של מלחמה שאנחנו צריכים להיות פחות תלויים בנפט שצריך לבוא מהמפרץ הפרסי". כלומר, הדרג המדיני היה מודע לאפשרות המלחמה ולהשלכותיה, אך בחר להמר על כך שהיא לא תפרוץ, מתוך ביטחון מופרז בכוחו של צה"ל ובחולשת הערבים. התעלמות זו מנורות האזהרה שכבר דלקו במאי 1973 מטילה את האחריות לפתחם של המדינאים. (אשכנזי; בר יוסף; גלבר; קיפניס)

הנכונות של סאדאת ואסד לצאת למלחמה גם בתנאים נחותים. מדובר בכשל פסיכולוגי-מחקרי שבו המעריכים מפרשים מידע חדש כך שיתאים לאמונות הקיימות שלהם, תוך התעלמות ממידע סותר. הדרג המדיני לא נחשף לחומר הגולמי אלא לפרשנות המסוננת דרך הטייה זו של ראשי המודיעין. מקור מרכזי המבסס טענה זו הוא הספר "הצופה שנרדם" מאת אורי בר-יוסף. החוקר מתאר כיצד ראש אמ"ן, אלי זעירא, לקה בביטחון עצמי מופרז ומנע העברת מידע קריטי למקבלי ההחלטות. בר-יוסף מתאר כיצד בבוקר יום הכיפורים, שעות ספורות לפני המלחמה, עדיין דבקו באמ"ן בפרשנות שגויה. החוקר מצוין כי זעירא ומחלקת המחקר היו שבויים ב"דיסוננס קוגניטיבי" וב"הטיית האישור", ומנעו את הפעלת "אמצעי האיסוף המיוחדים" שיקלו לספק התרעה ודאית. בר-יוסף מדגיש את גודל ההטעיה כלפי הדרג המדיני: "ראש אמ"ן לא ידע את הרמטכ"ל ושר הביטחון בימים שלפני המלחמה, ואשר להחלטתו לא לדעת את הרמטכ"ל... מהוות אקט חמור הרבה יותר מהטעויות שעשה הרמטכ"ל". כמו כן, נטען כי זעירא הציג בפני גולדה ודיין מצג שווא לגבי הפעלת אמצעי האיסוף: "ראש הממשלה, שר הביטחון והרמטכ"ל לא ידעו שראש אמ"ן לא הפעיל את אמצעי האיסוף המעולים... אם אכן סבר לקבוע בוודאות כזאת שהמלחמה לא תפרוץ, מדוע חשש כל כך ממידע העלול להפריך את דעתו?". מכאן עולה שהדרג המדיני הוטעה בידועין או ברשלנות על ידי הדרג המקצועי, ולכן האחריות המוסרית והמעשית מוטלת על המודיעין. (בר-יוסף)

הפשרה המוסכמת

הפשרה המוסכמת: אחריות משולבת – כשל אופרטיבי וכשל אסטרטגי: הפשרה המוסכמת לא מנסה לחלק את האשמה באחוזים, אלא מבחינה בין שני רבדים של אחריות: הרובד המקצועי-מודיעיני והרובד המנהיגותי-אסטרטגי. נקודת ההסכמה המרכזית העולה מכלל המקורות היא קיומו של כשל מודיעיני קולוסאלי. אין חולק כי אמ"ן, ובראשו אלי זעירא, שגה בהערכת המצב, היה שבוי ב"קונספציה" ומנע העברת מידע קריטי ("אמצעי האיסוף") למקבלי ההחלטות. נקודת המחלוקת נותרת בשאלה האם טעותם של המומחים מעניקה "חסינות" לדרג המדיני. בעוד צד אחד טוען כי גולדה ודיין פעלו בסבירות כשהקשיבו למומחים, הצד השני טוען כי אחריותם כמעצבי מדיניות גוברת על הכשל הטכני. הכרעת הפשרה גורסת כי הדרג המדיני נושא באחריות, לא משום שהיה עליו להיות קצין מודיעין טוב יותר מזעירא, אלא משום שהוא זה שעיצב את המציאות האסטרטגית שאפשרה את ההפתעה. כפי שמראה יואב גלבר, הממשלה ידעה כבר במאי 1973 ("כחול-לבן") שמלחמה היא אפשרות ריאלית, אך בחרה להמשיך ב"מדיניות הקיפאון" ובזחיחות הדעת.

הפשרה קובעת כי הדרג הצבאי אשם בעיוורון ההתרעתי (לא ראו שהמלחמה פורצת מחר), אך הדרג המדיני אשם בעיוורון הקונספטואלי הרחב (ההנחה שהסטטוס-קוו יכול להימשך לנצח ללא יוזמה מדינית). המושג שעזר לגבש פשרה זו הוא "אחריות ציבורית" להבדיל מ"אחריות משפטית" או "אחריות אישית" צרה. בעוד שוועדת אגרנט בחנה את הנושא במשקפיים משפטיים של "סבירות" וניקתה את הדרג המדיני, המושג "אחריות ציבורית" מתייחס לחוזה הבלתי כתוב שבין המנהיג לעם. מושג זה רלוונטי משום שהוא מסביר את הפער שנוצר: משפטית – גולדה ודיין אולי היו "זכאים" כי הוטעו, אך ציבורית – הם כשלו במבחן התוצאה ובשמירה על ביטחון המדינה. תנועות המחאה והתפטרות הממשלה בסופו של דבר הוכיחו כי במשטר דמוקרטי, "אחריות ציבורית" גוברת על פלפולים משפטיים, ומנהיג אינו יכול לנתק את גורלו מגורל הכשלים שהתרחשו במשמרת שלו.

מושגים

גולדה מאיר
משה דיין
קונספציה
אלי זעירא
מחדל מודיעיני
אחריות ציבורית
ועדת אגרנט

מקורות

אשכנזי מוטי, 2008, תנועת המחאה שלאחר מלחמת יום הכיפורים: מבט רטרוספקטיבי", העשור השלישי, יד יצחק בן צבי, עמ' 165 - 170.

בר-יטוף אורי, 2001, הצופה שנרדם: הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה, זמורה ביתן, עמ' 408 - 435.

גלבר יואב, 2008, "דיונים על הטיטניק: קריסת הקונספציה כבר באפריל-מאי 1973, העשור השלישי, יד יצחק בן צבי, 151 - 164.

קיפניס יגאל, 2022, 1973: הדרך למלחמה, דביר, 197 - 231.